

ראיון עם הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו)

בחורף שנת תשנ"ו

מראיין: הרב דב ברקוביץ'

פורסם בכתב העת 'דימוי', כתב עת לספרות, אמנות, ביקורת, ותרבות יהודית. גיליון 14, חורף תשנ"ו.

פענוח הקלטה ותמלול מקורי: אסנת ארבל. התמלול עבר שכתוב מחדש על ידי צוות מכון מניטו.

הכותרת איננה הופיעה במקור, ונכתבה ביוזמתו של המשכתב.

[פסקת פתיחה – נראה שנכתבו טעויות. לבדוק.]

משפחת סבי היתה מצאצאי האר"י, מצאצאי רבי חיים יוסף אבן טובול. מנהג היה במשפחת סבי לקרוא לילדים "חיים יוסף", וכל פעם שעשינו אזכרה למישהו מהמשפחה, עשינו אזכרה גם לחיים טובול.]

לימוד הקבלה בעבר ובהווה

באוראן היו שתי משפחות שלמדו קבלה. בהקשר זה צריך להבהיר מה הכוונה בכינוי "קבלה". בכל צפון אפריקה, היינו רגילים ללמוד ש"ס (ששה סדרי משנה וגמרא – תלמוד בבלי) וזוהר – היו חבורות שלמדו רק תלמוד, כמו שהיו חבורות שלמדו רק זוהר. ליוז הזה לא היה נחשב שם כלימוד קבלה. העבודה להתקרב לקדוש ברוך הוא דרך לימוד התנהלה בשני אפיקים – בלימוד עיוני יותר, בתלמוד, ובאופן פנימי יותר, בלימוד הזוהר. "מה אומר הזוהר" היה בשבילנו בצפון אפריקה כמו "מה אומר מדרש רבה". זה היה כך גם אצל הפשטנים שהלכו בדרך הרציונלית של הרמב"ם. כשדיברו על קבלה – התכוונו ללימוד 'עץ החיים' (של רבי חיים ויטאל) וללימוד 'פרדס רימונים' (של רבי משה קורדוברו). מתוך שני ספרים אלו התרחב הלימוד לספרי קבלה אחרים. בקהילות הספרדיות היו תלמודי תורה, שבהן למדו תורה השכבות הפשוטות של העם. חוץ מזה היו מתיבתות בהן התמחו התלמידים המתקדמים כדי להיות דיינים, וזאת לעומת המגמה בישיבות הרגילות, שבהן הוכשרו התלמידים לרבנות. בכל המתיבתות הייתה אפשרות ללמוד קבלה, אם היה שם רב הבקי בכך, אבל באופן כללי לימוד קבלה היה נחשב כחלק אינטגרלי של הלימודים הגבוהים לדיינות.

שתי משפחות היו באוראן, האחת משפחתי שלי, שהייתה בהן מסורת קבועה של לימוד קבלה. אצל אבי למדנו רמב"ם לפני שלמדנו קבלה, היות שאבי נטה לפשט – יכול היה להיות ליטאי. כאשר הייתה סתירה בין דעה של פילוסופים כמו רמב"ם לבין דעת אחד המקובלים, לא היה זה אסון בעבורנו – חשבנו שמותר למקובל לחלוק על הרמב"ם. בנוסף לכך, זכיתי אני ללמוד גמרא לפי הקבלה. אחרי לימוד הפשט היו לנו מפתחות לפענח סוגיות בתלמוד לפי הקבלה. הלימוד הזה היה מעמיק את משמעותו של הפשט, ומשלים אותו ולא סותר.

כאשר פינו את הגניזה באוראן מצאו סידורים בנוסח שבתאי צבי. לפני שבתאי צבי היה לימוד הקבלה בצפון אפריקה פתוח יותר, והיו חבורות של מקובלים שהיו ידועות בפרהסיא. ככל הנראה רוב החכמים למדו קבלה, אך בעקבות התנועה השבתאית והתגובה אליה,

הגבילו את לימוד הקבלה ברבים. בנוסף לכך, לאחר כניסת הצרפתים לצפון אפריקה, גזרו חכמי מרוקו איסור על לימוד גמרא לפי הקבלה בפרהסיא והגבילו עוד יותר את לימודה בכל צורה שהיא. חששו להתבוללות דרך ערבוב מושגי הקבלה במושגים של התרבות הצרפתית והחכמה היוונית-מערבית, כמו שקורה עכשיו בהרבה מקומות בלימוד קבלה. לכן, עד מלחמת העולם השנייה, לימוד הקבלה בצפון אפריקה נעשה בסתר.

הייתה בעיר משפחה של אחד הדיינים. אחרי המלחמה נפגשתי עם אחד מבני משפחה זו בצרפת, ולאחר שהחלטנו ללמוד תלמוד ביחד, הופתענו לגלות שבשעת הלימוד, כל אחד מאיתנו היה רגיל להתבטא בביטויים מהקבלה. כאשר ביררנו זאת אחד אצל השני גילינו שבכל בית כנסת היה לימוד קבלה, ולא ידענו זאת, למרות שבתי הכנסת היו בניין מול בניין, היות שהכול נערך בסתר.

בשנים האחרונות ישנה תופעה של התרחבות לימוד ספר הזוהר וספרי הקבלה. קיימת בעיה שורשית בתופעה הזאת אשר הייתי מתאר אותה כשאלת היחס לתורה מן השמים. הקיטוב בין קהילות אורתודוקסיות לבין תנועת תיקון הדת [הערת שוליים: רפורמה] הוא תופעה אשכנזית בעיקר. הוויכוח בן מאה שנה הוא פרי החשיבה האשכנזית, הרואה בתורה מן השמים עניין קונגטיבי. במילים אחרות אפשר לומר, למשל לפי ישעיהו לייבוביץ', שלפי תודעה אורתודוקסית אפשר לדבר על צווים, על מצוות אלוקים. נראה לי שכשמדברים ככה נשאר העניין בראש, ולכל היותר הוא עניין של התחייבות בהתנהגות, אבל הוא איננו הופך להיות חלק של התורה עצמה. תורה מן השמים במובן זה הנו עיקרון הקשור לקבלת עול מצוות אבל לא קשור למהותה של התורה עצמה. לעומת זאת הכרתי בקהילות צפון אפריקה יחס אחר לעניין של תורה מן השמים. היהודי שם האמין בפשטות בנבואה. הקדוש ברוך הוא מדבר עם בני אדם, פשוט כך, ללא צורך לתרגם זאת למושגים אינטלקטואליים, זה קרה וזה יכול לקרות שוב.

מבחינה זאת, עולם ללא נבואה הנו בשורה של חכמה יוונית. מה משמעותו של לימוד קבלה ללא אותו יחס פשוט למציאות הנבואה, ולרצף הנבואה כמציאות כפי שמופיעה בקבלה?! הבחנה נוספת בין המסורות של הקהילות האשכנזיות שבאו לארץ ישראל לבין המסורות שהביאו אותן הקהילות הספרדיות, נובעת מכך, והיא השורש של המוחלטות בתורה. אצל האשכנזי, ההלכה היא מוחלטת, והאגדה פתוחה לפירושים שונים. בקהילות בצפון אפריקה המצב היה הפוך – האגדה נבעה מהנבואה, ועל כן הייתה מדויקת ומוחלטת, וההלכה הייתה פתוחה.

כדי להסביר את מעמד ההלכה אצלנו, צריך להבין למה נאמרה מצוות התרת נדרים לראשי המטות (במדבר פרק ל). בכדי להיות מומחה להתרת נדרים, צריך להבין את המבנה הנפשי של כל יהודי ויהודי. באותו אופן, רב של עיר לא יכול להכיר את פנימיות האדם של עיר אחרת, ומבחינה זאת כל קהילה זקוקה לסנהדרין משלה. כיום יש לנו שולחן ערוך אחד לכל היהודים, על אף שאי אפשר שחכם תימני מבין את היהודים בקהילה שלו, כמו שחכם הונגרי צריך להבין את הקהילה שלו, וכן להפך. השלב של קיבוץ גלויות יצר מציאות מלאכותית מבחינת ההלכה, כאשר סוגים רבים של יהודים התמזגו, ופוסקים בעבורם על בסיס ספר אחד קבוע. ההלכות צריכות להיות לא כתובות אלא נגישות לכל אדם, לכל רב ולכל קהילה. לעומת זאת, היסוד של האגדה הוא היחס שבין הקדוש ברוך הוא לעולם, וכדברי נבואה אשר מתארים יחס זה במדויק, הוא חלק של חכמת הקדוש ברוך הוא בבריאת עולמו.

בנהירה ההמונית בשנים האחרונות ללימוד ספר הזוהר וספרי קבלה ישנה סכנה, הדומה לסכנה שהכירו חכמי מרוקו באמצע המאה ה-19. הסכנה היא התבוללות אינטלקטואלית

והתבוללות במישור העמוק והראשוני ביותר, סכנה שעלולה לטשטש את יסודות הנבואה ולהפוך אותם למושגים הבאים מחכמה יוונית. תלמידים רבים מחפשים דרך לימוד הזוהר והקבלה חיבור לרוחניות ופנימיות, אבל הם נמצאים בסכנת בלבול, בחינת התבוללות, וזאת סכנה אמיתית. הרצון והצורך בלימוד הזה מביאים תלמידים רבים להחליף את הנבואה בעניינים רוחניים המסתובבים עדיין בתרבות המערבית שמקורם בדתות המערביות.

לעומת זאת, אני מחנך את תלמידי להבין את מושגי הקבלה מתוך יחס פשוט ללשון הקודש. צריך לחבר את לימוד הקבלה ללימוד מדרשים ולימוד עומק העברית, ובחיבור הזה ישנו מנגנון הגנה מול סכנת הבלבול וההתבוללות. יש תהליך של הרס עצמי במגמה שהופכת את הרצף הקיים בין נבואה לקבלה לבסיס של תרבות שאין לה ולא כלום עם היחס הפשוט לתורה מן השמים. יש תפילות בקבלה שמשיח בן יוסף לא ימות. מדינת ישראל בלי תורת ישראל לא תחזיק מעמד. הנוער היום מחפש פנימיות, חש שהחיבור לתורה במובנה השורשי יוצא מלימוד הקבלה, אך עדיין יש בלימוד הקבלה היום הרבה אמונות טפלות. חשוב שיבינו שלימוד הקבלה תורה היא.

לדיוקנו של הרב יהודא אשכנזי ("מניטו") זצ"ל

הרב יהודא ליאון אשכנזי נפטר באוקטובר השנה, והוא בן 74. הדברים האוטוביוגרפיים וההגותיים שסיפר למערכת "דימוי" המובאים כאן, נאמרו בחורף לפני שנה. בשל כך, דברים אלו שנאמרו במאמץ גדול עקב מחלתו, מהווים אחד המסמכים האחרונים המעידים על דרכו הייחודית כמחנך וכמנהיג רוחני מובהק.

שילוב נדיר של שורשים צפון אפריקאים עמוקים והשכלה רבנית ומערבית מקיפה הביא אותו לגישה מקורית ומורכבת ביחסו ללימוד הסוד, שורש בחיק משפחתו.

"מניטו" – כינויו על פי שמו של מנהיג אינדיאני מאז שייסד והנהיג את תנועת הצופים היהודי בצרפת – לא הותיר אחריו מסכת כתובה מסודרת. כעת שוקד קבוצה של יורשי דרכו, תלמידים וידידים על אוסף רב של כתביו בתקוה לערכם ולהוציאם לאור. כתביו כוללים בין היתר פירושים על התורה, ספר על הנבואה והפילוסופיה, ופירוש למסכת ברכות, רובם ככולם מתוך שאיפה לחידוש שפת פנימיות התורה ותרבות הנבואה. בשלב הראשון הספרים יופיעו בצרפתית, אך מוטלת חובה על העורכים לדאוג למהדורה נגישה של כתביו הנבחרים עבור הציבור הישראלי הרחב.

על אף היותו בן בית בביתו של הרב צבי יהודה קוק, בנו של הראי"ה קוק, ידיד קרוב שלו, לא השתייך הרב אשכנזי לזרם מוגדר כלשהוא. הוא נפגש מספר פעמים עם המנהיג הרוחני הטיבטי, הדלאי למה, אותו כינה "החסיד שבין הגויים". הוא אף אהב לספר על כך שנשיא מדינת קמרון שבחוף אפריקה שמר מערכת כלים כשרים לכלכל אותו כשבא ללמד את הנשיא יהדות. אך כיודעי חן אמיתיים וכבעל חשיבה מקורית ומורכבת, לא היה מוכר לציבור הישראלי הרחב. כאותם מעיינות מפכים תמיד מים חיים בסתר המדרגה, מימיהם המתוקים מרוויים למתי מעט היודעים להתרפק עליו.

אביו של הרב אשכנזי היה "משכיל" בצעירותו. הוא למד לרבנות בכדי להיות ראוי לשאת אחת מבנות משפחת טובול שידעה לשרטט את מקורותיה עד גורי האר"י. לאחר מכן נתמנה אביו להיות הרב הראשי האחרון באלג'יריה טרם עצמאות. לאחר מלחמת העולם השנייה,

ייסד מניטו מספר מוסודות חינוכיים פורמליים ובלתי פורמליים. הוא נעשה למנהיג הרוחני הבולט של אינטלקטואלים יהודים צעירים בצרפת, שתקן לאשר בין יהדותם לבין החשיבה הפילוסופית הצרפתית. שיא פעילות זו היה סימפוזיון שנתי שארגן יחד עם אנדרה נהר שהפך במהרה למרכז התסיסה הרוחנית האינטלקטואלית לצעירים אלו. לארץ עלה בשנת 1968, כאן המשיך להיות דמות מרכזית בקהילה הפרנקפונית הישראלית, ייסד את מכון מעיינות ומרכז יאיר בירושלים, וזכה בפרס יו"ר הכנסת לאיכות החיים בשנת 1989.